

פר' יוחי תש"פ | גליון מס' 169

עין יצחק

פינת ההלכה השבועית

מאת מרן הראשון לציון

הגאון רבי יצחק יוסף שליט"א

בעל ה'ילקוט יוסף'

כתיבה: הרב מרדכי גור | עריכה: הרב יצחק קורלנסקי

עשרה בטבת

מהי מטרת צום עשרה בטבת? | מדוע חמור צום עשרה בטבת יותר משאר צומות? | האם צום עשרה בטבת דוחה את השבת? | האם ראוי להחמיר כזמן רבינו תם? | מה דינו של מי שטעה ואכל בתענית? | האם צריך לחנך קטן לצום?

בא, ומנע אספקת מזון (מלכים-ב כה). ונמשך המצור במשך שנה וחצי, עד י"ז בתמוז בשנה שלאחריה, שאז כבר לא היה מזון, ורבו הגוועים ברעב, "ויחזק הרעב, ותבקע העיר" (ירמיה נב, ו-ז), וזה היה בי"ז בתמוז, ובתשעה באב הציתו את בית המקדש. נמצא שבעשרה בטבת התחילה הפורענות.

האם עשרה בטבת דוחה שבת?

יש שהחמירו בתענית עשרה בטבת יותר מכל שאר התעניות, כפי שכתב האבודרהם (הלכות תענית, עמ' רנד), שמאחר שבעשרה בטבת התחילה הפורענות, לכן גם אם עשרה בטבת חל בשבת, צריך לצום. ולמד כן ממה שנאמר על עשרה בטבת (יחזקאל כד ב) "בעצם היום הזה", וכן ביום הכפורים נאמר (ויקרא כג, כח-ל) "בעצם היום הזה", וכשם שביום הכפורים מתענים אפילו כשחל בשבת, הוא הדין שיש להתענות בעשרה בטבת, אפילו חל בשבת. אך להלכה אין דעתו מוסכמת. ובדברי רש"י (מגילה ה ע"א ד"ה אבל) מפורש, שאם עשרה בטבת חל בשבת, דוחים התענית ליום ראשון. וכן מרן הבית יוסף (סי' תקג) לא הסכים עם האבודרהם.

ובלאו הכי כיום אין בזה נפקא-מינה, שזה שייך רק בזמן שהיו מקדשים את החודש על פי הראיה, ועשרה בטבת היה יכול לחול בשבת. אבל בזמנינו שהחודש קבוע לדורות על פי לוח-שנה, לעולם לא יחול עשרה בטבת בשבת. ומכל מקום נבין מכאן את חומרת צום עשרה בטבת, שיש הסובר שדוחה שבת, ואין לזלזל בו, כי בו התחילה הפורענות, ולא כל אחד שמעט כואב לו הראש, קצת עייף וחלש, כבר הולך לאכול, אלא ישתדל כמה שיכול להתענות.

טעה ואכל בתענית

מי שטעה ואכל מעט בעשרה בטבת, לא ימשיך לאכול, וכי מי שאכל שום וריחו נודף יאכל עוד שום כדי שיהא ריחו נודף?! (ברכות נא ע"א), אלא יפסיק מיד, וחייב להמשיך והשלים ולסיים התענית עד סוף היום, כמו שכתב בתרומת הדשן (סי' קנו). ואם אכל כזית לא יאמר 'עננו', כמו שכתב בשו"ת זרע אמת (ח"ג סי' סב), ואיך ישקר ויאמר "ביום צום התענית הזה" והוא אינו בתענית. אך אם אכל רק פחות מכזית, או שתה פחות מרביעית ונזכר, יכול לומר אחר 'עננו' בתפלה, כיון שאכל מעט פחות מכזית, נחשב בתענית.

זמן סיום התענית

תחילת התענית הוא מזמן פלות השחר, שהוא כשעה ורבע קודם הנץ החמה. וסיום התענית הוא בצאת הכוכבים, שהוא כעשרים דקות אחר השקיעה. ובגמרא (תענית יב ע"א) אמרו: "כל תענית שלא שקעה עליו חמה, אינה תענית". ואפשר לפרש דהיינו השקיעה.

שאלה: מה אירע עשרה בטבת? ומה דרגת חומרת החיוב להתענות? והאם יש לחנך את הקטנים לצום?

סדר הצומות

תשובה: הנביא זכריה (ח ט) אומר: "כֹּה אָמַר ה' צְבָאוֹת: צוֹם הַרְבִּיעִי וְצוֹם הַחֲמִישִׁי וְצוֹם הַשְּׁבִיעִי וְצוֹם הָעֶשְׂרִי יִהְיֶה לְבֵית יְהוָה לְיְהוָה לְשָׁשׁוֹן וְלִשְׂמִיחָה וְלִמְעֻדִים טוֹבִים, וְהָאֻמֹּת וְהַשְּׁלֹם אָהָבוּ". ובגמרא (ראש השנה יח ע"ב) נחלקו רבי עקיבא ורבי שמעון מה הוא "צום העשירי". לדעת רבי עקיבא תעניות אלו הן לפי סדר החדשים. 'צום הרביעי' הוא צום י"ז בתמוז שהוא חודש הרביעי מניסן. 'צום החמישי' הוא צום תשעה באב שהוא חודש החמישי מניסן. 'צום השביעי' הוא צום גדליה בג' בתשרי שהוא חודש השביעי מניסן. ו'צום העשירי' הוא צום עשרה בטבת שהוא חודש העשירי מניסן. אמנם רבי שמעון אינו מסכים לכך, אולם הלכה כרבי עקיבא.

מטרת התענית

אלו הימים שכל ישראל מתענים בהם מפני הצרות שאירעו בהם, והמטרה היא כדי לעורר את הלבבות שיחזרו בתשובה, כמבואר בגמרא (ר"ה שם, וברירושלמי תענית פ"ד ה"ה). והרמב"ם (פ"ה מהל' תעניות ה"א) כתב שטעם תעניות אלו, שנזכרו שכל זה קרה לנו בעוונותינו הרבים, ולעורר הלבבות לחזור בתשובה. כי אין העיקר התענית לבד, וכפי שנאמר באנשי נינוה "וירא האלקים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה", ואמרו בגמרא (תענית טו ע"א) "וירא האלקים את שקם ואת תעניתם" לא נאמר, אלא "וירא האלקים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה", שהתענית אינה אלא הכנה לתשובה.

וכתב החיי אדם (כלל קלב אות יח) שאותם אנשים שבימי התענית הולכים לטייל ועוסקים בדברים בטלים, מסיחים הם דעתם מהתענית, תפסו את הטפל והניחו את העיקר שהוא לחזור בתשובה. מאידך, אין לאדם לפטור עצמו בתשובה בלבד ולומר 'אני אשוב בתשובה ולא אתענה', כי ימי תענית אלו הם מצוות עשה מדברי הנביאים ואסור לפרוץ גדר, אלא בנוסף לזה יחזור בתשובה.

גדר חיוב התענית

מרן השולחן ערוך (סי' תקמט ס"א) כתב: "חייבים להתענות בתשעה באב ובי"ז בתמוז ובג' בתשרי ובעשרה בטבת, מפני דברים הרעים שאירעו בהם". ועוד כתב (סי' תקנ ס"א): "הכל חייבים להתענות ארבע צומות הללו, ואסור לפרוץ גדר".

מה התרחש בעשרה בטבת?

ביום עשרה בטבת, בזמן בית המקדש הראשון, התחיל נבוכדנצר מלך בבל להקיף את ירושלים וצר עליה כדי לכבושה, אין יוצא ואין

אולם הרא"ש והמרדכי (שם) פירש דהיינו סוף השקיעה, והוא צאת הכוכבים. וכן כתבו התוס' (ע"ז לד ע"א, זבחים נו ע"א, מנחות כ ע"ב), רבינו תם בספר הישר (ס"ט רכא), ספר המנהיג (סי' קמז), הראב"ה (הל' תענית סי' תננה) והטור (סי' תקסב ס"א). ובבית יוסף הביא שכן משמע בהגהות מיימוניות (פ"א מהלכות תענית) בשם הסמ"ק. וכך פסק מרן בשו"ע (סי' תקסב ס"א), וכן כתב הלבוש (סי' תקסד ס"א).

בערוך השולחן (סי' תקסב ס"ט) כתב שהיינו השקיעה ממש, כפשוטו, ולפי דבריו בזמן בין השמשות מותר לאכול, וכתב שהמקיל אין מזניחין אותו. והסתייע מדברי הרא"ש (שבת סוף פ"ב) בשם רבינו יונה, ובקרבן נתנאל ביאר דברי הרא"ש שמדובר בתענית יחיד שהתנה מראש בפירוש שמתענה עד השקיעה, אבל בתענית ציבור תמיד הוא בצאת הכוכבים, שהוא סוף השקיעה, כדברי הראשונים. בין השמשות, בין שקיעת החמה לצאת הכוכבים, הוא ספק יום ספק לילה, ואין אנו יכולים להקל, כי אין אנו יודעים אם הלכה כרבי יהודה (שבת לד ע"ב, לה ע"א) שנמשך כל זמן שהשמים אדומים, או כרבי יוסי שזמן בין השמשות הוא כהרף עין, וכפי שיבאר במשנה ברורה (סי' תקסב שער הציון סק"א). וכתבו כן לענין תשעה באב שאסור מדינא, והוא הדין לענין שאר הצומות. ולכן בכל הצומות כולם, וכל שכן ביום הכיפורים, יש להמתין עד צאת הכוכבים.

האם ראוי להחמיר בזמן רבינו תם?

ישנם הרבה הנהגים להחמיר בזמן צאת השבת ויום הכיפורים כשיטת רבינו תם, ושם הוא ספק דאורייתא ולכן נוהגים להחמיר, אך בשאר צומות אין צריכים להחמיר כשיטת רבינו תם. ובשו"ת דברי יציב - להאדמו"ר מקלויזנבורג (או"ח סי' רל) כתב שאף בתעניות דרבנן יש להחמיר ולהמתין עד זמן רבינו תם. ובשו"ת דבר יהושע (ח"ב סי' עה) כתב שהנוקטים הלכה כשיטת רבינו תם, צריכים לעשות כן גם בשאר תעניות ציבור, אך מי שאינו נוקט הלכה כרבינו תם אלא רק נוהג להחמיר כרבינו תם, אין צריך להחמיר בד' תעניות, שאינם אלא מדברי קבלה.

ואכן מנהגינו להקל בזה, ודי לנו להחמיר בדברים שהם מדאורייתא, כריתות ומיתות בית-דין, כמו שבת ויום הכיפורים, בזה כל אחד ואחד ישתדל להחמיר, ובפרט בחורף שזה קל להחמיר. אך בשאר תעניות, כעשרה בטבת וכיו"ב, אנו מקילים לאכול בצאת הכוכבים כדעת הגאונים, כרבע שעה אחרי השקיעה שלנו הנראית לעינינו.

קולות יתירות לבנות סמינר

ישנם מבני אשכנז שמקילים בתעניות אלו, בעיקר לבנות סמינר, לפוטרן מלצום, אלא רק בתשעה באב ויום הכפורים. אולם זה דבר מאד דחוק. ורק חולה וזקן ומי שתש כוחו, בזה פטרו אותו חכמים, שבמקום צער לא גזרו. ובספר דרך צדיקים (פ"ה אות מד, בהגהות ויוסף אברהם) הביא בשם מהרנ"ד משידלובצא, שציוה לדרוש לרבים שאשה שעדיין ראויה לילד, לא תתענה כי אם ביום הקדוש. ובספר פסקי תשובה (דברי חכמים סי' ה) כתב ששמע כן בשם הגה"ק מקאצק ז"ע. וכנראה על כך סמכו המקילים לבנות סמינר. אולם זה אולי שייך דוקא בנשואות, משא"כ בבנות צעירות. ולא מצינו כן בדברי הפוסקים, הראשונים והאחרונים. ולכן מנהג כזה אין אצלנו, ויש להנהיג את כולם להתענות בימי תעניות אלו, כמבואר בשו"ע.

מעוברות ומניקות

מעוברת פטורה מהתענית, מפני חולשה. בדרך כלל מדובר לאחר שלשה חודשים, אולם לפעמים גם אם עברו ארבעים יום מתחילה,

או אפילו תוך ארבעים יום, אם היא מרגישה חולשה מיוחדת וצער יותר מן הרגיל, במקום צער כזה לא גזרו חכמים.

וכמו כן מניקה פטורה מהתענית. ולדעת הגאון מהרש"ם בספר דעת תורה (סי' תקנ סק"א) כל שהיא תוך עשרים וארבעה חודש ללידה, אף אם פסקה להניק, פטורה מהתענית, שאמרו בגמרא (נדה ט ע"א) שאבריה מתפרקים מחמת הלידה, ואין נפשה חוזרת עליה עד כ"ד חודש. ולכן פטורה מהתענית. והגאון רבי ישראל יעקב פישר זצ"ל בספרו שו"ת אבן ישראל (ה"ט סי' סב אות ה) כתב שלאחר שראה את דברי מהרש"ם, התחיל להקל בכל יולדת עד שנתיים לאחר הלידה, שפטורה מלהתענות תעניות אלו, אף שכבר אינה מניקה בפועל.

אמנם יש שהעירו מלשון הרשב"א שהעתיק מרן השולחן ערוך (סי' תקנד ס"ה): "מעוברות ומניקות פטורות מלהתענות, ואף על פי כן ראוי שלא תאכלנה להתענג במאכל ובמשתה, אלא כדי קיום הולד", ומשמע שדוקא מניקות בפועל פטורות משום הולד, כי אם לאו מה שייך כדי קיום הולד. אלא שאין משם ראייה גמורה, כי יתכן שמרן כתב כן משום מעוברות שאוכלות משום קיום הולד, אבל מניקות פטורות משום צער שיש להן במשך כ"ד חודש. ולמעשה תלוי בכל אשה לפי הענין, ומניקה בפועל בודאי שפטורה, ושאינה מניקה אך היא תוך כ"ד חודש ללידה, תתחיל את התענית, ואם חשה טוב תמשיך, אך אם חשה סחרחורת וחולשה יתירה, תפסיק.

האם צריך לחנך קטן לצום?

קטנים פחות מגיל בר-מצוה פטורים בעשרה בטבת, כי מה שתיקנו חכמים בחינוך הקטן, כדי להרגילו במצוות כשיהיה גדול, וכמו שכתב רש"י (סוכה ב סע"ב), ולכן כל ילד בגיל שש או שבע - כל אחד לפי שכלו - מרגילים אותו במצוות, אבל זה שייך בשאר המצוות, מה שאין כן בתענית, שאנחנו מצפים שעד שיגדל, כבר יבוא המשיח, והתענית תיהפך לששון ולשמחה, ולכן אין להרגילו בתענית, ואפילו לא תענית שעות אין צריך לחנכו.

ישנם ילדים שמתגאים בפני חבריהם שהם צמו עד שעה 11-12... אך להיפך, צריכים הם להתגאות שלא צמו מתוך תקוה שעד שיגדלו כבר יבוא משיח צדקינו. גם זה חינוך, לצפות לגאולה. ובשו"ת שואל ונשאל (ח"ד או"ח סי' כז) הוכיח מדברי הפוסקים שלא הזכירו דין חינוך קטנים לתעניות אלא ביום הכפורים, ולא בשאר תעניות, ושכן הוכיח מהר"ם בן חביב בספרו כפות תמרים (יומא פב ע"ב) מלשון המשנה. וכן כתב החיי אדם (כלל סו סעיף יא) שדין חינוך בתעניות הוא דוקא ביום הכפורים. וכן משמע מדברי המגן אברהם (סי' תקנט ס"ק ט) שכאשר יש ברית מילה ביום התענית, יתנו לקטן שהגיע לחינוך לשתות מהכוס.

בשו"ת הרמ"ע מפאנו (סימן קיא) הזהיר להשגיח על הילדים הצמים ביום הכיפורים שמחנכים אותם לתענית שעות, שלא יצומו יותר מכפי יכולתם. ובשו"ת שואל ונשאל (שם) סיפר על פעם הראשונה שצם ביום הכפורים: קרוב לזמן תפלת המנחה, צמאתי מאד ולשוני כמעט דבק לחכי בצמא, וכמעט התעלפתי, ובטורח רב הוליכוני לביתי, כמדומני בלא תפלת מנחה ונעילה, והייתי בבית מצפה לתשועת ה' עד צאת יום הכפורים, ולולא חסדיו ב"ה כמעט נסתכנתי. ואם היו המשגיחים על זה בבית הכנסת יודעים מדברי הרמ"ע מפאנו שהזהיר היו מתירים לי לשתות לפחות פחות פחות מכשיעור, כי בלי ספק לא חל עלי אז רק חיוב חינוך ולא חיוב גמור מדאורייתא. אמנם זהו לענין יום הכיפורים, אך בשאר התעניות משמע מדברי כל הפוסקים שאין צריך לחנך הקטנים להתענות.